

Az újszövetség mai problémái és az unitárizmus.

DR. KOVÁCS LAJOS
lelkész, teol. m. tanár.

Az első világháború utáni két évtized folyamán sok támadás érte a szabadelvű protestáns teológiát. Ezek a támadások bennünket, unitáriusokat igen közelről érintenek; mégis azokkal kapcsolatban még eddig sem hittanilag, sem pedig újszövetségi szempontból kellőképpen állást nem foglaltunk. E támadások kellemetlen kihatásait protestáns testvéreinkkel való érintkezésünk során nap-nap után érezzük. Igen lényeges tehát, hogy alaposan megvizsgáljuk, fontolóra vegyük ezeket a támadásokat. Mindenekelőt ki kell mutatnunk a 19. századbeli szabadelvű újszövetségi kutatás alapvető eredményeit, mert a támadások éle elsősorban azok ellen irányul. Második feladatunk az, hogy felvázoljuk az utóbbi két évtized újszövetségi teológusainak a 19. század kutatásaival szemben elfoglalt álláspontját. Mindezek alapján megkíséreljük megállapítani, hogy mi marad meg mara-

dandó érték képen a szabadelvű protestáns teológia újszövetségi kutatásaiból. Valóban úgy van-e, amint ezt lépten-nyomon hangoztatni halljuk, hogy a 19. századbeli liberális teológia teljes mértékben csődbe jutott és fel kell számolnia eddigi működését, eredményei nagyrészt, vagy pedig jelent ma is valamit az új protestáns újszövetségi teológiában és általában a modern protestáns gondolkozásban?

Előadásom során igyekszem kimutatni, hogy az újszövetségi kutatásra, annak különböző fejlődési fokain, mennyire döntő befolyást gyakorolt a korszellem, mely a teológiai gondolkozás és érdeklődés irányára, részben pedig az eredmények kialakulására is minden esetben rányomta bélyegét. Áll ez a megállapítás a 18. századi racionálizmus, a 19. századbeli liberális irányzat és az ú. n. dialektikai teológiai iskola újszövetségi kutatásaira egyaránt.

A reformáció a bibliakutatás terén lényeges újítást nem hozott, sőt ellenkezőleg, a fejlődés legnagyobb kerékkötője lett azáltal, hogy a betűszerinti inspiráció tanából leglényegesebb dogmáját alkotta meg.

Amíg az ihletéstan érvényben volt, komoly bibliakutatásról szó sem lehetett. E nagy akadály legyőzésének első kiemelkedő harcosai a 18. századbeli angol deisták, a német felvilágosodás hívei és a francia encyklopédisták, akiknek céljuk közös volt: szembefordulni minden olyan tekintéllyel, mely a szabad gondolkozásnak útját állotta. A deizmus hangsúlyozta, hogy a bibliát is, mint minden más emberi al-

kotást, alá kell vetni az értelem és történelem bírálatának. Az emberiség szellemi fejlődéstörténetében új fordulatot mégis elsősorban a felvilágosodás teremtett, mely egyfelől forradalmi mozgalom minden olyan tekintély ellen, mely az ember természetes erőinek fejlődése elé gátat vet, másfelől pedig a megismerés középpontjává a természetes, egészséges emberi értelmet helyezi. Ez a mozgalom megalkotja a szabad, feltétel nélküli tudományt, mely alapja lett minden további kutató munkának. A tudomány kezd önállóvá válni és mindinkább kiszabadulni az egyházi keret szigorú ellenőrzése alól. A felvilágosodás talajából egy optimista erőtudat, cselekvő, győzelmi tudatban élő haladás nő ki. A felvilágosodás olyan kulturát akar felépíteni, melyben ennek a világnak pozitív értékelése és az előhaladásba vetett feltétlen bizalom a legfontosabb hatóerők.

Ez az egyházellenes, szabad korszellem volt Reimarus és a nagy franci író, Voltaire személyében az újszövetségi bibliakritika megindítója a 18. században. Mind Reimarus, mind Voltaire megpróbálják a Krisztussal szembeállítani az ember Jézus alakját s ezzel a Krisztus-fogalmat tönkretenni. Kísérletük eredménytelen maradt, mert a haladás eszméi még nem hatoltak be elég nagy erővel a vallásos gondolkodásba.

Az újszövetségi bibliakutatás hőskora a 19. század. A 18. század előkészítő, felvilágosító munkája kibontakozását, igazi eredményeit, tetőpontját a 19. században éri el. Megindul a szabad kutatás a tudomány minden ágában, így az újszövetségi tudomány-

ban is. Végtelen optimizmus tölti el az emberek lelkét. A kutatás központja az ember, aki úgy érzi, hogy minden eddig, megoldatlan problémát képes megoldani. Hihetetlen becsvágygal, lendülettel indul meg a kutató az újszövetség területén is. Ennek a munkának megindítója és megalapozója D. F. Strauss, akinek talán legfőbb érdeme az, hogy az újszövetségi kutatást az evangéliumokra irányítja és a negyedik evangéliumot, mint történeti forrást elvetve, elméleteit a szinoptikus evangéliumokra építi. Ettől kezdve az érdeklődés előterébe a három első evangélium és azzal kapcsolatban a történeti Jézus alakja kerül.

A 19. század újszövetségi kutatásainak fő jellegzetessége, hogy a Krisztus-fogalom teljesen háttérbe szorul és a központ Jézus, az ember lesz. Hosszas kutatások és vitatkozások eredményeképpen általános elfogadást nyer az ú. n. kétforráselmélet, mely a szinoptikus evangéliumok anyagát két forrásra, éspe dig a Márk evangéliumára és az ú. n. Q forrásra, vagy Logionra vezeti vissza. Eszerint Márk evangéliumát forrásként használja Máté és Lukács egyaránt. Azonkívül Máté és Lukács használnak egy második forrást is, mely majdnem kizárólagosan Jézus mondásait tartalmazza. Erre a két forrásra támaszkodva a 19. századbeli újszövetségi kutatás, a Strauss „Jézus életét” véve mintául, igyekszik a történelmi Jézus alakját, életét, történetét, emberi jellemét megrajzolni. Ennek az időszaknak minden valamirevaló, újszövetséggel foglalkozó teológusa megírja a maga „Jézus életét”. A legkisebb részletre kiter-

jedő alapossággal veszik a tudományos kutatás bonckése alá Jézus életét, különösen pedig nyilvános tanításainak időszakát. A kutatások célja, hogy a lehető legelevenebb és legrészletesebb formában, összefüggő módon, időrendi sorrendben napvilágra jusson Jézusnak, az embernek élettörténete. Általános volt a meggyőződés, hogy ennek elérése nem lehetetlen feladat. Jézus élete volt a keret, melyen belül a Mester munkásságának és gondolkozásának minden kérdése megvitatásra került.

Ennek az időszaknak teológiai gondolkozásán Kant hatása érzik. Az ő szellemében vallja a 19. századbeli protestáns teológia, hogy „a gondolkozás nem képes a transzcendens világ valóságát felmutatni. A transzcendens világ vilósága nem az értelmén, hanem a hiten nyugszik. A hit pedig az erkölcsi életben nyilvánul meg s ennél fogva tartalma a gyakorlati erkölcsi értékítéletekben jelentkezik”. Kant szellemi nyomdokain haladva, Ritschl Albert német teológus rendszeres teológiája középpontjává az Isten országa fogalmát helyezte. E fogalommal kapcsolatos elméletei főképpen az evangéliumok exegetikai kutatásait befolyásolták. Ritschl szerint Jézus életének célja az Isten országa, mely azoknak vallásos közössége, akik az igaz cselekedetek gyakorlása által egymáshoz vannak kapcsolva. Ennek az országnak, mely Jézusra épült, általános törvénye az Isten- és felebarát iránti szeretet. Az Isten országa a legfőbb jó és az Istenhez intézett imádság legfőbb tárgya. Az Isten országát Jézus alapította a földön munkatársai által. Ritschl hatása alatt általánossá válik az az elmélet, mely sze-

rint az Isten országa azoknak erkölcsi közössége, akik által az Isten akarata a földön megnyilvánul. Jézus egy tanítványi kört alkot, hogy annak tagjai az eljövendő Isten országának részesei legyenek. Mint az Isten országának munkatársai, mint a Mesterükkel való bizalmas közösségben megnyilvánuló boldogság részesei, a tanítványok máris az Isten országában levőknek érzik magukat. Az Isten országa, mint a jelenben létező valóság a legmagasabb szellemi jó. El lehet érni emberi törekvéssel, a Jézus által hirdetett legmagasabb erkölcsi elveknek gyakorlatban való megvalósításával. Az Isten országa a jövőben van abban az értelemben, hogy a végső beteljesedésnek, Isten országa végleges megvalósításának egy nagyon közeli jövőben magának Istennek közbelépése által kell történnie. A 19. századbeli liberális teológia alaptétele tehát az, hogy Jézus tanításainak lényege erkölcstanában van lefektetve; az eszkatológia abban csupán másodrangú szerepet foglal el. — A liberális exegeták, akik az Isten országa immánens voltát hangsúlyozták, azokat a szövegeket, melyek az Isten országa eszkatológikus értelmét hirdették, egyszerűen az első keresztény gyülekezetek számlájára írták és későbbi betoldásnak minősítették.

A 19. század végén és a 20-dik elején a szabadelvű teológiai kutatás nagy optimizmusa, hatalmas lendülete megtorpant. A liberális Jézus nagyszerűen megalkotott történelmi alakját kíméletlen támadások érik az ú. n. eszkatológiai iskola részéről. Ennek az iskolának fő képviselői, Weiss Jahannes és Schweitzer

Albert¹⁾ kijelentik, hogy minden eddigi evangéliumi kutatás helytelen úton haladt. Az Isten országa és azzal kapcsolatos fogalmak spirituálista magyarázatát végzetes tévedésnek minősítik és egy teljesen új értelmezés mellett szállnak síkra. Szerintük a szabad-
 elvű teológia újszövetségi kutatói nem tudták gondolkozásukat abba a környezetbe áthelyezni, amelyben Jézus élt. Ennek egyenes következményeképpen modern szempontból, vagyis az ők saját szempontjukból magyarázták Jézus gondolatait. Az eszkatológiai iskola hangsúlyozza, hogy ha Jézus gondolkozásához közelebb akarunk jutni, le kell mondanunk arról, hogy azt a 19. század teológiai és erkölcsi gondolkozása szempontjain keresztül tanulmányozzuk, amiképpen a liberális teológia tette. Az apokaliptikus irodalom részletes ismerete világosan mutatja, hogy Jézus korának gondolkozását teljes mértékben uralta a Messiás eljövételében való váradalom, melynek lényege az, hogy a Messiás elhozza ennek a világnak a végét, megalapít egy messiási országot és teljesen új életet teremt. Jézus osztozik korának ezekben az uralkodó gondolataiban. Gondolkozását és minden cselekedetét az eszkatológiai várakozás határozza meg. — Az eszkatológiai iskolának a szabad-
 elvű teológiai kutatás eredményeivel szemben elfoglalt éles, elutasító álláspontját legjobban érzékelteti Schweitzer Albert negatív megállapítása, aki szerint „a názáreti Jézus, aki Messiásnak tartotta magát, aki

1) J. Weiss: Die Predigt Jesu vom Reiche Gottes. Göttingen, 1900. (2.) és Schweitzer A.: Geschichte der Leben-Jesu-Forschung, 1913. (2.)

az Isten országa erkölcstanát prédikálta, aki megalapította a Mennyek országát e földön és aki meghalt azért, hogy munkásságát ezáltal megszentelje, sohasem létezett. Ez a Jézus egy olyan alak, amelyet a racionalizmus teremtett, a liberálizmus táplált és a modern teológia történeti köntösbe öltöztetett”.²⁾

A két irányzat: a 19. századbeli szabadelvű újszövetségi bibliakutatás és azzal szembenálló eszkatológiai iskola még éles harcot folytattak, amikor kirobbant az első világháború, mely életünk minden területén mélyreható változásokat teremtett. A protestáns teológia sem maradt e tekintetben kivétel. Elmondhatjuk, hogy a háború nagy katasztrófája napjaink teológiai érdeklődését radikálisan átformálta. A világháború az optimista világszemléletet nagyrészt megszüntette és az ember fejlődésébe, tökéletesülésébe vetett hitet alapjaiban megrendítette. A Heidegger féle „exisztenciális” filozófia hatása alatt egy új, radikális, teljesen új utakon haladó teológiai irányzat, az ú. n. dialektikai teológia vette kezébe a vezetést. Ez a teológia kíméletlen harcot indít a 19. századbeli liberális teológiai gondolkozás ellen, mely az ember Jézus történeti alakját állította a teológia középpontjába. Ehelyett új teológiai alapként a feltámadott Isten-ember, a Krisztus megváltását hirdeti, akiben a kijelentés megvalósult. A 19. század teológiai gondolkozására utalva és azt a végsőkig kárhoztatva, így ír egy erformátus lelkész az „Ut” egyik számában: „A mi hitünkben is, kevés kivétel-

2) Schwetizer A.: idézett könyve. 631. old.

lel, hiányzott az élő Krisztus, még a neve is. Ezért volt olyan bő aratása nálunk az unitárius egyeztetésnek, mint másutt sehol a világon s ezért mondhatatlan, őszinte vággyal még a lehetetlent is megpróbáltuk megtalálni Istent Krisztus nélkül". „Sokáig túrtük", olvassuk egy másik helyen, „hogyan Krisztusból ez a világ egy lenyűgöző erejű történeti Jézust csinált, aki személyiségének szuggesztív erejével, vagy derült lelkének kedvességével magához hívogat". A dialektikai teológia keserű megállapítása szerint a 19. században „a teológia vallástudományá, a kijelentés misztikus és immanens élményé, a Szentháromság pedig irodalmi dokumentumok gyűjteményévé lett". Ennek következményeképpen a teológiai tudomány tárgya „az értelmileg megismerhető, immanens, nagyszerű lehetőségekkel felruházott, empirikusan megfogható és a történeti viszonylatokban élő valóságos ember lett s a magát kijelentő Isten mellette, illetőleg mögötte csak egy nagyszerű háttérré vált".³⁾ A liberálizmus — szerintük — megteremtette a maga sajátos, jórészt tiltakozásból született erkölcsstanát, amelynek eszménye az autonóm erkölcsi személyiség. De a liberális erkölcsstan eszménye bármily szép és magas, a dialektikai teológia ítélete szerint emberi kategóriák között marad és így tarthatatlan.

Tavaszy Sándor, a dialektikai teológia egyik legöntudatosabb magyar követője szerint a 18. század

3) Taszay S.: A dialektikai teológia problémája és problémái. Kolozsvár, 1929. 5—6. old.

egy új korszellemet hozott létre, az új tudományos felfogást. A 18. és 20. század között ott áll a sok bírálat, a sok ismeretelméleti meggondolás, tudományos elhatárolás; ott áll Galilei, Kepler, Hume és Kant, azaz azok a tudományos felfedezések, melyek mind a makrokozmoszt, mind a mikrokozmoszt új világitásba helyezik és amelyek egy új világszemléletet hoztak létre, melynek fővonásai: a kizárólagos racionalizmus, az immanentizmus, humanizmus, természettudományi empirizmus és a történeti relativizmus. Közben háttérbe szorult Isten és Krisztus. A dialektikai teológia programja, hogy Istent ismét transzcendens élő valósággá tegye, hogy a teológia ismét a Jézus Krisztusról szóló bizonyágtétel legyen.⁴⁾

A dialektikai teológia a Barth, Thurneysen, Brunner és Gogarten és a „Zwischen den Zeiten” c. folyóiratban közéjük csoportosult teológusok radikális teológiai mozgalma. Ujreformátori teológiának is nevezik, mert Barthék a reformátorokig mentek vissza és a reformáció fő tanait: a Biblia szentlélek általi ihletettségét, az ember önmegigazító törekvéseivel szembeni tiltakozást, az örök isteninek a véges emberitől való éles különválasztását, az Isten és ember közötti minőségi különbséget, az ember semmiiségét, az Ige kizárólagos fontosságát, a predestinációt, a Bibliában Istennek Krisztusban való egyszeri és páratlan kijelentését újból felújította és a teológiai gondolkozás központjává tette.

4) U. o. 4. old.

Barth szerint „Isten egy emberi fogalmakkal meg nem határozható, szavakkal nem jellemezhető, emberi adottságokkal meg nem közelíthető, nem birtokolható, minden emberitől, minden világitól független, minőségileg különböző, személyes, abszolút, szent valóság; minden reávonatkozó gondolat, vélemény, igazság paradox: igen és nem, és aki minden emberit nemnek ítél, mert minden emberi mozzanatot az ő szuverén fensége elleni lázadás”. Isten és az ember között óriási úr, emberi erőfeszítéssel át nem hidalható szakadék tátong. Az embertől nem vezet út Istenhez. Mögöttünk egy minden szupranaturálizmust tagadó immanens világkép áll. A Bibliában található isteni kijelentést és a tudományos megismerésen alapuló világképet, azaz a hitet és a tudást soha kibékíteni nem lehet. Isten és a világ, Isten és az értelem soha egy sorba nem állítható, mert „Isten haragját és ítéletét a bűnös világ és az elesett ember felett semmiféle emberi erőfeszítéssel megszüntetni nem lehet. Mi mindannyian a massa perditionis, az elveszettek tömege vagyunk, kiválasztásra egyedül Isten illetékes, aki nem jóság, derékség, stb. alapján dönt, hanem csak egy alapon, az ő szabad kegyelme folytán”. — Kegyelemből, csodaképpen jött kijelentés. Isten igazsága kijelentetett, az Ige testté, Isten emberré lett. — Nincs semmi lehetőség arra, hogy az ember magától tegyen valamit s Istennel mintegy félúton, az összekapcsolóhidon találkozzék. Isten jön hozzánk, ő keres bennünket, és engedi, hogy megtaláljuk a Krisztus által. — Az ember saját értelmével semmit sem ismerhet meg Istenből. Isten országa

nem ember által épített földi, hanem az emberhez jövő eszkatológikus valóság, melyről az egyházban kell bizonyosságot tenni az Ige által. Az egyház nem kulturközösség, hanem a kijelentésben hívők összessége.

A dialektikai teológia alapja a feltámadás. Barth szerint a feltámadás a kijelentés, Jézusnak mint Krisztusnak felfedezése, Isten benne való megjelenése és megismerése. Az ember és a világ sorsa a Krisztus melletti vagy elleni döntéstől függ. Kereszténység csak ott van, ahol Krisztus a döntő; ahol ő minden mindenkben. — Ez a teológia tehát Isten szuverénitását, az ember semmiségét, de Krisztusban való megmenekülését hirdeti.

Amint láthatjuk, ebből a teológiából, mely az utóbbi két évtized óta uralja a református és részben evangélikus teológiai gondolkozást, Jézusnak, az embernek történeti alakja teljesen hiányzik és helyét a Krisztus foglalja el. Az első világháború utáni protestáns teológiai gondolkozást kizárólag a megváltó Isten-ember érdekli. Ennek az új teológiai irányzatnak a hatása az utóbbi évek újszövetségi bibliai kutatásában, különösen pedig az ú. n. formatörténeti iskola célkitűzéseiben és munkájában nagymértékben érezhető. — A formatörténet (Formgeschichte) nevet először Dibelius Márton újszövetségi tudós használta és jelenti azoknak az exegetáknak a munkáját, akik azokat a törvényeket kutatják, melyek szerint az ősgyülekezet az evangéliumi hagyományt formálta. Ennek az iskolának a képviselői azt hangoztatják, hogy a 19. századi evangéliumi kutatás nagy téve-

désben volt, amikor nem jött rá arra, hogy a szóbeli hagyomány tanulmányozása nem eszköz csupán, hanem a főcél: a szinoptikus kérdés megoldása. Ez iskola alaptétele, hogy a szinoptikus szerzők sokkal inkább kompilátorok és szerkesztők voltak, mint igazi írók, és hogy az elszigetelt egyes anyagok összeállítása nem egyéni, hanem kollektív alkotás. Az evangéliumok helyrajzi és időrendi kerete nem hiteles, hanem egy, a kompilátorok által szerkesztett alkotás, mely kizárólag arra szolgált, hogy a különböző részeket vagy történetcsoportokat összekapcsolja. Ebből önként következik, hogy a rendelkezésre álló adatok nem alkalmasak Jézus életének megírására, sőt még arra sem, hogy Jézus emberi személyiségét lélektani elemzéssel felvázolni lehetne. A dialektikai teológia fő exegetája, Bultmann Rudolf Jézusról így ír: „Én azon a véleményen vagyok, hogy mi Jézus életéről és személyiségéről úgyszólván semmit sem tudunk, mert a források eziránt nem érdeklődtek. Nincs az evangéliumokban egyetlen jézusi mondat sem, melynek hitelességét ki lehetne mutatni”.⁵⁾

A formatörténeti iskola szerint a régi evangéliumi kritika abból a feltevésből indult ki, hogy az evangéliumok első írott forrásai bizalomra méltó történeti adatokat tartalmaznak. Ezt a tételt elfogadva alapul, a cél egyszerű és világos volt: ezekhez az első

5) Bultmann R.: Jesus. 1926. 12. old. — Ugyanő: Die Erforschung der synoptischen Evangelien. Giessen, 1925. 33. old.

forrásokhoz visszatérni és azokból a történeti Jézus hiteles alakját megalkotni. A legújabb iskola szakít a fentti tétellel. Kimutatja, hogy az evangéliumi hagyomány elejére semmiképpen sem lehet azt az evangélistát helyezni, aki először ragadott tollat, hogy Jézusról írjon. Jézus halála és a legidősebb ismert írott forrás, a Márk evangéliuma között legalább 30—40 év telt el. Az evangéliumok tehát, mielőtt azokat leírták volna, szóbeli hagyomány útján fejlődtek. Így az első írott evangélium nem a hagyomány fejlődési folyamatának legelején áll, hanem csupán a fejlődésnek egyik későbbi fokán. A szóbeli hagyomány még az írott evangéliumok megjelenése után is fejlődött, úgy, hogy az első évszázad végén és a második elején még nem lehet a szóbeli hagyományt az írásbeli hagyománytól világosan elválasztani. Írott hagyományról a fejlődés végső fokán csak Kr. u. 150 körül beszélhetünk. A hagyomány fejlődési folyamatába a negyedik evangéliumot is bele kell vonni, mert János, evangéliumának legalábbis egyik részében nem más, mint egyszerű tanúja és tanúságtevője annak, hogy az ő korában milyen formában mesélték az emberek egymás között Jézus történetét.

A formatörténeti iskola második igen fontos megállapítása, hogy az evangéliumi hagyomány, mint minden szóbeli hagyomány, eredetileg különálló darabokból kellett hogy álljon. A helyrajzi és időrendi összekapcsolás nagyon tág és bizonytalan, mert az összeállítás nem történeti gonddal történt. Azok tehát, akik az evangéliumokat összeállították, nem ját-

szottak szerepet az evangéliumi történetek és mondások fejlődésében. *A szóbeli hagyomány valódi szerzője egy kollektivitás: a nép, az első idők keresztény gyülekezete.* Ez a formatörténeti iskola leglényegesebb megállapítása, melyen az utóbbi két évtized evangéliumi kutatása felépül.

Az evangéliumok történeti megbízhatóság szempontjából való osztályozása ezentúl nem játszik döntő szerepet, tudván, hogy egyetlen perikópa sem kerülte el a gyülekezet alakító kezét és a különböző tényezők befolyását. Az evangéliumok összeállítása teljes egészében az első keresztény gyülekezetek tényleges céljainak szolgálatában állott. A kultusz, a tanítás, a missziói prédikáció, az ellenféllel való apologétikai és polémikus vitatkozások mind annak bizonyítására szolgáltak, hogy Krisztus a Messiás, az ótestamentumi próféták betöltője volt. A gyülekezet Krisztusimádó volt. Ezek a tényezők nem csupán változtattak a hagyományon, hanem előidézték, megteremtették azt. A hagyomány alkotói, azaz az egész keresztény közösség egy döntő vallásos tapasztalat hatása alatt állva, meggyőződésüket ezekben a szavakban fejezték ki: Jézus, a Krisztus. Azok, akik alkották a hagyományt, nem egy történelmi személy történetében, hanem elsősorban az Isten fia megjelenésében voltak érdekelve. A názáreti Jézus összes cselekedeteit és szavait az evangéliumi százados szavai szemszögéből nézte a gyülekezet: „Bizony, ez az ember Isten fia volt!” — Jézus élete szükségszerűen természetfeletti színezetet nyert; ebbe a természetfeletti keretbe kellett Jézus tanításait és a róla szóló

történeteket elhelyezni, hogy azok a gyülekezet belső meggyőződésének megfeleljenek.

A formatörténeti iskola megállapítása szerint a 19. századi kutatás is használta az első keresztény gyülekezet dogmatikai felfogását a szövegek magyarázatánál. De ezt csak olyan szövegek elhelyezésére tette, melyek a keretbe sehogysen illettek bele. Amit meg lehetett magyarázni, különösen a Jézusnak tulajdonított emberi vonások, minden további nélkül történetinek számítottak. Azokat a szövegeket, melyek a természetes magyarázatnak ellenállottak, a gyülekezet számlájára írták. Így egy ú. n. történeti magot különböztettek meg, melyet a régi kritika hívei teljesen megtámadhatatlannak, hitelesnek tartottak. A formatörténeti iskola ennek az ú. n. történeti magnak nagyrészét is az első keresztény gyülekezetek munkájának tulajdonítja. Lehetségesnek tartja ugyan, hogy az evangéliumi történetek mögött bizonyos hiteles emlékek is állottak, melyek legtöbb esetben az alapot szolgáltatták, de nem vagyunk abban a helyzetben, hogy megállapíthassuk, mennyi volt az egyes esetekben a tényállás, melyre a hagyomány épített.

Ez iskola végső megállapítása, hogy mi csak Jézus szellemének *hatását* láthatjuk az evangéliumokban, mert azok csak arról a korról tudósítanak bennünket, amelyben tartlamuk és alakjuk formálódott; csak arról tanuskodnak, hogy mi volt Jézus a hagyomány különböző fejlődési szakaszaiban az első keresztény gyülekezetek számára. Az evangéliumok

nem Jézust mutatják, hanem a Krisztust, aki a gyülekezetekben szellemével működik.⁶⁾

Előadásom végére érve, azt kell megállapítanunk, hogy a fennebb tárgyalt elméletek mennyiben felelnek meg a modern unitárius gondolkodásnak és azokkal szemben mi kell, hogy legyen álláspontunk? Mindenekelőtt leszögezzük azt, hogy a dialektikai teológiai gondolkodás az unitárius gondolkodástól mérföldnyi távolságra áll. A két gondolkodás egymástól merőben idegen. Részben ez mondható a formatörténeti iskola módszereiről és eredményeiről is, mely magán viseli a dialektikai teológia igen erős hatásának nyomait.

Vasady Béla ref. teológiai tanár a dialektikai teológiáról írott bírálatában idézi Jenkins amerikai professzor megállapítását: „Ha a bárthianizmusnak igaza van, úgy sem a jobboldalt képviselő református teológiának, sem pedig a baloldalt képviselő kulturprotesttántizmusnak nincs többé létjogosultsága”. Vasady szerint „az egész barthi vallásos filozófia a legveszedelmesebb agnoszticizmusba vezet el bennünket”. Harnack egyenesen marcionista duálizmust lát a dialektikai teológiában, mert Istent transzcendens fenségében annyira kiemeli a világból, s annyira elszakítja minőségi más mivoltában, hogy végül Isten az egyik, az ember, a másik oldalra kerül és idegenül

6) A formatörténeti iskoldval kapcsolatban lásd: Cullmann O: Les récentes études sur la formation de la tradition évangélique. Revue d'Historie et de Christianity and modern criticism. London, 1936.

állanak egymással szemben.⁷⁾ — Az unitárius hívő számára, aki ember mivoltában a tökéletesség felé törekszik, és aki Istenben egy szerető, megbocsátó édesatyát lát, a dialiktikai Isten- és Krisztuselmélet teljes mértékben elfogadhatatlan.

Ami pedig a dialektikai teológia hatása alatt álló formatörténeti iskolát illeti, a következőket állapíthatjuk meg. A tudományos kritikai munkákban józan észnek és józan mértéknek kell érvényesülnie; a kritika ugyanis elveszti jogosultságát, mihelyt nem a rendelkezésre álló szövegek valóságán épül fel, hanem elvont elméleteket, osztályozásokat, kereteket állít fel és azokból vonja le következtetéseit. Ez a megjegyzés áll a formatörténeti iskolára, mely a rendszeres teológia hatása alatt elméleteket állított fel, melyek általánosításaik és önkényes megállapításaik miatt igen sok esetben jogosulatlanok, mert alaptalanok.

A legrégebbi evangélium, Márk felépítése nem úgy néz ki, mint egy gyülekezeti teológia; annak alapjául, dacára a sok történelmietlen sallangnak, személyes visszaemlékezésnek kellett szolgálnia. Kétségtelen, hogy a hagyomány a Jézus eredeti tanításaival és a róla szóló történetekkel kapcsolatban állott s azokba sok új adatot és szempontot toldott bele. De ez nem jelentheti, hogy a hagyomány nem függ a szemtanúk személyes visszaemlékezéseitől. Az eredeti beszélő teremtő tevékenységét teljes mértékben kitörölni és mellőzni nem lehet. A szemtanúk

7) L. Tavaszy idézet könyvét. 41—42. old.

szerepe és hatása a hagyomány alakulásában figyelmen kívül nem hagyható. Az aztán természetesen igen nagy és nehezen megoldható kérdés, hogy mi a határ a Jézus tényleges szavai és a gyülekezet formálásán átment szövegek között.

A Q forrást vagy Logiont úgy kell tekintenünk, mint Jézus tanításainak főforrását. Ez a forrás azzal a céllal gyűjtődött össze, hogy a tanítványoknak elsősorban erkölcsi tanítást adjon. Az az irányzat, mely túlozza az apokaliptikus és eszkatológiai vonásokat Jézus gondolkodásában és tanításaiban, és amely ennek alárendeli a tisztán vallásos és erkölcsi elemeket, ebben a forrásban mindig megtalálja a maga cáfolatát. Egészben véve itt Jézus tanításainak legfőbb gondolatait találjuk összefoglalva, ahogyan azzal máshelyt az evangéliumokban nem találkozunk.

A formatörténeti iskola szerint az evangéliumi történetek és mondások teljes mértékben eszkatológiai tartalmúak. A helyzet az, hogy az Isten országa az evangéliumokban és Jézus ajkán általában eszkatológiai tartalmu. Vannak azonban szövegek, különösen a Q forrásban, melyekben ez az eszkatológiai értelem nem található s csak azok igyekeznek minden egyes szövegben eszkatológiát látni, akiknek elméletéhez ez okvetlenül szükséges.

Az eszkatológia és az erkölcstan összeférhetetlenségét nem érezte a Jézus korabeli ember. A próféták és a rabbik. Jézus és az apostolok nem csupán arra voltak képesek, hogy egyformán elfogadják a közeli katasztrófa gondolatát és az erkölcsi tökéletesség követésének eszméjét, hanem néha az esz-

katológiát is az erkölcsstan megerősítésére használták.

Igen valószínű, hogy Jézus tanítványait és általában hallgatóit inkább érdekelte az eszkatológia, mint az erkölcsstan. Az azonban kétségtelen, hogy Jézus gondolkozásában az eszkatológiai eszmék mellett központi helyet foglalt el az erkölcsstan is. Központi gondolat marad minden időben Jézusnak a szerető Atyáról és az emberi lélek végtelen értékéről az evangéliumokba foglalt páratlan üzenete.

A formatörténeti iskolának sok tévedése mellett igen fontos és általánosan elismerésre talált megállapítása, hogy az evangéliumok nem történeti könyvek a szó szoros értelmében, amennyiben nem azért íródtak, hogy Jézust, az embert, aki Galileában és Judeában tanított és Jeruzsálemben keresztre feszítették, megismertessék, hanem azt a hitet fejezik ki, azt a hitet akarják felkelteni és megtartani, amit Jézus az első keresztény gyülekezetek számára jelentett. Az is bizonyos, hogy az evangéliumi anyag formálódását igen sok esetben befolyásolta annak a kultuszban, prédikációban, katekézisben és apológiában való állandó használata. A formatörténeti iskola bebizonyította, hogy *egy Jézus életrajz megírásának a lehetőségéről megbízható időrendi és helyrajzi adatok hiányában végképpen le kell mondanunk*. A formatörténeti iskola megállapításaival szemben azonban tényként fogadhatjuk el, hogy *ha Jézus élete részleteiben nem ismerhető meg, megismerhető és kutatható a rendelkezésre álló források alapján személyisége és tanításainak lényege*.

A világháború utáni protestáns teológia iránya ez: hitet tenni az örök Krisztus mellett, tagadva a történelmi Jézus alakját. Dicsőíteni a Megváltót és háttérbe szorítani a tanítót, a legmagasabbrendű erkölcsstan prédikátorát. Erősíteni a kereszténység hitvallásait és másodrendű fontosságúvá csökkenteni a Jézus parancsolatait. Hirdetni Krisztust — Jézussal szemben.

Előadásom során többször fordultak elő hittani kérdések is. Ez nem véletlen dolog. A hittani és újszövetségi alapkérdések szoros kapcsolatban állanak egymással. A legújabb protestáns teológia Krisztust és a krisztológiát toltta előtérbe, mert a *hittani kérdések megoldásának útjában állott a történelmi ember Jézus alakja. A Krisztus- és Jézus problémát a református teológia megoldani egyáltalában nem tudja; ezért igyekeznek lehetőleg mindent a Krisztus-fogalomra építeni.* Ezzel az irányzattal minden rendelkezésünkre álló eszközzel szembe kell fordulnunk és *mind hittanilag, mind újszövetségi szempontból hangsúlyoznunk kell a szinoptikus evangéliumokban megismerhető Jézus tanításain alapuló unitárius keresztény felfogás egyedüli helyes voltát és létjogosultságát.*

Az alap a 19. századbéli szabadelvű protestáns teológia újszövetségi kutatásainak lényege kell hogy legyen. Ezen a szilárd alapon kell a legújabb kutatások eredményeinek felhasználásával az unitárius újszövetségi teológiát felépíteni.